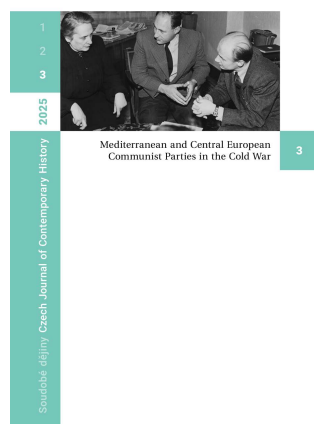

Zitierhinweis

Kovařík, David: Rezension über: Muriel Blaive / Berthold Molden, Hranice probíhají vodním tokem. Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic, Brno: Společnost pro Odbornou Literaturu - Barrister & Principal, 2009, in: Soudobé dějiny, 2011, 1-2, S. 225-232, DOI: 10.15463/rec.1189730285

copyright

Dieser Beitrag kann vom Nutzer zu eigenen nicht-kommerziellen Zwecken heruntergeladen und/oder ausgedruckt werden. Darüber hinausgehende Nutzungen sind ohne weitere Genehmigung der Rechteinhaber nur im Rahmen der gesetzlichen Schrankenbestimmungen (§§ 44a-63a UrhG) zulässig.

Recenze

Dědictví (nejen) studené války na české a rakouské periferii

David Kovařík

BLAIVE, Muriel – MOLDEN, Berthold: *Hranice probíhají vodním tokem: Odrazy historie ve vnímání obyvatel Gmündu a Českých Velenic*. Z němčiny přeložila Jana Ogrocká. Brno, Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal 2009, 211 stran.

Vztahy mezi Čechy a Rakušany jsou dlouhodobě zatíženy skutečnými nebo jen uměle vyvolanými problémy a nedorozuměními.¹ Přesto, anebo možná právě proto, se stále více objevují v různých oblastech výzkumu společné česko-rakouské bilaterální projekty, kterých se účastní badatelé z obou zemí. V posledních dvaceti letech se tak uskutečnila řada odborných výzkumů, které se snažily o dokumentaci, přiblížení nebo případné srovnání historického, hospodářského, kulturního a společenského vývoje v obou zemích. Nejčastěji takové výzkumy probíhaly ve vybraných příhraničních regionech. Jak roste počet projektů a výzkumů, přibývá i k tomuto účelu vydávaná literatura.²

1 Shrnutí historického vývoje česko-rakouských vztahů a jejich analýzu provedl rakouský historik Arnold Suppan ve svém vystoupení na recepci u příležitosti II. česko-rakouských dnů historiků v roce 2006 (viz SUPPAN, Arnold: Rakušané a Češi: Nepřející sousedé? In: *Listy: Dvuměsíčník pro politickou kulturu a občanský dialog*, roč. 37, č. 1 (2007), s. 55–60.

2 Z řady dosavadních česko-rakouských projektů a jejich publikačních výsledků srv. např. WINKELBAUER, Thomas (ed.): *Kontakte und Konflikte: Böhmen, Mähren und Österreich. Aspekte eines Jahrtausends gemeinsamer Geschichte. Referate des Symposiums „Verbindendes und Tren-*

Další příspěvek k problematice česko-rakouských vztahů a k přiblížení osudů obyvatel na obou stranách hranice přináší publikace *Hranice probíhají vodním tokem*, jejímiž autory jsou francouzská historička Muriel Blaive a její rakouský kolega Berthold Molden. Narozdíl od většiny dosavadních česko-rakouských komparací není v tomto výzkumném a autorském tandemu zastoupen český badatel, což může mnohého čtenáře překvapit a snad i zaskočit. Místo toho se nám ovšem nabízí jedinečná příležitost zakusit „jiný pohled“, vržený očima zahraničních badatelů; Muriel Blaive navíc v Česku delší dobu působila a ovládá český jazyk, což jí umožňuje bez problémů studovat prameny i aktivně hovořit se zdejšími lidmi.³ Přestože v tomto výzkumu absentují čeští badatelé a na jeho realizaci se nepodílela žádná česká instituce, byly jeho výsledky zveřejněny vedle německé verze⁴ také v českém překladu, který je zároveň první v Česku vydanou publikací rakouského Ústavu Ludwiga Boltzmannova pro evropské dějiny a veřejnou sféru (*Ludwig Boltzmann Institut für Europäische Geschichte und Öffentlichkeit*) a jeho projektu zaměřeného na osudy obyvatel žijících na hranicích států dvou znesvářených mocenských bloků v čase studené války.

Jednou z lokalit, kde se protínal demokratický Západ a komunistický Východ, bylo pomezí rakouského Waldviertelu a jižních Čech; přímo na státní hranici mezi Rakouskem a Českou republikou se zde nachází dolnorakouské město Gmünd a české město České Velenice. Zdejší hranice nepředstavovala pouze pomyslnou čáru rozdělující rakouskou a českou část města, ale také místo, kde se v minulosti na pozadí velkých událostí odehrávaly důležité a dramatické změny, jež významně ovlivňovaly osudy obyvatel obou měst. Významnými milníky v moderní historii tohoto regionu jsou pak především tři letopočty. Prvním byl rok 1920, kdy se rozhodnutím mírové konference v St.-Germain rozdělilo město Gmünd mezi Rakousko a Československo. Většina města včetně jeho historického centra zůstala

nendes an der Grenze, 3“, 24.–27. Oktober 1992 in Zwettl. Waidhofen an der Thaya, Waldviertel Heimatbund 1993; KOMLOSY, Andrea – BUZEK, Václav – SVÁTEK, František: *Kultury na hranici / Kulturen an der Grenze: Jižní Čechy, jižní Morava – Waldviertel – Weinviertel. Mezioborový rakousko-český výzkumný projekt a výstava*. Wien, Promedia 1995; PETRÁŠ, Jiří (ed.): *Společná hranice: Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané 15.3.2007 ve spolupráci Jihočeského muzea v Českých Budějovicích a Waldviertel Akademie ve Waidhofen an der Thaya*. České Budějovice, Jihočeské muzeum 2007; LAUSSEGGER, Armin – LINKE, Reinhard – PERZI, Niklas: *Österreich. Tschechien: Unser 20. Jahrhundert. Begleitband zum wissenschaftlichen Rahmenprogramm der Niederösterreichischen Landesausstellung 2009*. Wien, Lit-Verlag 2009.

- 3 Muriel Blaive vstoupila do povědomí českých čtenářů jako autorka prací, ve kterých se zabývala málo známými nebo konfliktními tématy poválečných československých dějin (srv. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost: Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001; BLAIVE, Muriel – MINK, Georges (ed.): *Benešovy dekrety: Budoucnost Evropy a vyrovnání se s minulostí*. Praha, CeFRes 2003).
- 4 MOLDEN, Berthold – BLAIVE, Muriel: *Grenzfälle: Österreichische und tschechische Erfahrungen am Eisernen Vorhang*. Weitra, Bibliothek der Provinz 2009, 271 s.

v Rakousku, avšak zdejší důležitá železniční stanice se strojními dílnami připadla československému státu. V nedalekém okolí o dva roky později vzniklo samostatné město České Velenice. Druhým mezníkem byl rok 1938, kdy byly České Velenice na základě Mnichovské dohody připojeny k Německé říši a znovu tak spojeny s rakouským Gmündem v jedno město. Konečně v roce 1945 se rakouská a česká část města znovu oddělily a o několik let později navzájem izolovaly neprostupnou „železnou oponou“, která ještě více přetrhala společné vazby a téměř utlumila kontakty mezi obyvateli obou lokalit.⁵

Bouřlivé proměny tohoto regionu v průběhu celého dvacátého století významně ovlivnily životní osudy zdejších obyvatel, které se také zásadně promítly do místní „kolektivní paměti“ nejen přímých účastníků výše uvedených historických událostí, ale i dalších generací vyrůstajících v tomto prostředí. Obyvatelé rakouského Gmündu a Českých Velenic proto představují ideální soubor nejen pro výzkum a dokumentaci složitého vývoje česko-rakouských vztahů, ale i pro přiblížení vývoje a životních podmínek obyvatel v blízkosti státní hranice v moderních českých dějinách. Provedený výzkum je postaven především na svědectvích a vzpomínkách vybraných obyvatel obou měst zachycených metodou *oral history*. Výběr respondentů přitom nebyl omezen na příslušníky generace, která aktivně prožívala výše uvedené historické události, ale zahrnoval také zástupce mladší generace, která zná historický vývoj jen zprostředkovaně ze školy, z vyprávění svých rodičů nebo z jiných zdrojů. Realizátoři výzkumu se zajímali nejen o líčení a hodnocení historických událostí očima svých narátorů, ale zjišťovali také názory obyvatel obou měst na současný vývoj a vzájemné vnímání sousedů z druhé strany hranice.

Oba autoři nejprve ve společné kapitole „Sousedské vztahy a politika v česko-rakouském pohraničí“ popisují samotný výzkumný projekt, přibližují metody rozhovorů, výběr otázek a rozebírají také důvody, proč si vybrali právě města Gmünd a České Velenice. V následujících kapitolách pak již samostatně představují své výzkumy v obou městech, přičemž Muriel Blaive prováděla výzkum na české straně hranic v Českých Velenicích a Berthold Molden zaměřil svůj badatelský zájem na rakouský Gmünd. Oba samostatně vedené výzkumy umožňují jednak srovnání obou lokalit z hlediska stanovených cílů, nabízejí ale rovněž porovnání práce obou badatelů, neboť Blaive a Molden zvolili částečně odlišnou metodologii při sběru a interpretaci dosažených výsledků. Společná je však oběma autorům snaha o hlubší analýzu sebraných rozhovorů a jejich metodologické zdůvodnění. Tento postup umožňuje nejen představit pozoruhodné individuální osudy, ale také

5 Před recenzovanou publikací vyšla pouze jedna kniha popisující společný vývoj obou měst s přesahem po roce 1945. Jednalo se o doprovodnou publikaci k expozici a vycházkovému okruhu, který vznikl v rámci projektu „Hledání společné minulosti k nalezení společné budoucnosti“ (projekt Phare CBC): viz OESTERREICHER, Jiří – KOTRBOVÁ, Irena – WINCKLER, Harald: *Společná minulost: Gmünd a České Velenice*. České Velenice, Obecní úřad České Velenice 2005.

mapovat obrysy společně sdílené kolektivní paměti a odhalovat zažitě stereotypy v myšlení českých i rakouských obyvatel, zvláště pak ve vztahu ke svým sousedům na druhé straně hranice.⁶

Zdá se, že o poznání těžší úlohu na sebe vzala Muriel Blaive. Autorka se pohybovala v prostředí, ve kterém se nemohla opřít o žádný dosavadní výzkum, vyjma popularizační regionální literatury, která by jí usnadnila lepší orientaci v terénu a místních reáliích.⁷ Blaive využila pro svou práci teoretické modely a metodologické inspirace zahraničních badatelů (cituje především německé historiky Thomase Lindenbergera a Alfreda Lüdtkeho), občas se ale potýkala s problémem, jak sebraný materiál přesvědčivě interpretovat. Na některých místech svého textu až příliš nekriticky přejala argumenty pamětníků, z nichž pak odvodila své analýzy, a občas také sklouzla k banalizujícím hodnocením a povrchně zkratkovitým závěrům typu: „A na základě dnešních rozhovorů můžeme s jistotou prohlásit, že obyvatelé Českých Velenic nebyli ve své většině sami o sobě špatní lidé, ale že je znecitlivily těžké podmínky, ve kterých žili.“ (s. 78) Nebo: „Ukazuje se, že i když byl komunismus špatný systém a demokracie je systém lepší, ne všichni někdejší komunisté jsou špatní a ne všichni noví demokraté dobří lidé.“ (s. 100)

Muriel Blaive se bohužel nevyvarovala v textu ani historických nepřesností, faktografických chyb nebo sporných termínů typu „historická etnická hranice“ (s. 26). Spíše nepodstatné a méně závažné jsou omyly, které patrně převzala z vyprávění pamětníků, aniž by si jejich údaje ověřila. Například tvrzení, že rakouská měna se po otevření hranic koncem roku 1989 několik týdnů směňovala v kurzu jeden šilink za padesát haléřů (s. 102), je nepravdivé; ve skutečnosti Československá státní banka umožnila po otevření rakouských hranic vyměnit „na hlavu“ pět set korun za tři sta šilinků. V textu se ale objevují i závažnější přehmaty, jako je věta: „Prezident Beneš, který uprchl v říjnu 1938, však stál od roku 1940 do podzimu 1945 v čele prozatímní vlády...“ (s. 85). Edvard Beneš ovšem nebyl členem vlády ani během válečných let v exilu, ani po válce na území osvobozeného Československa, kde navíc žádná „prozatímní vláda“ nefungovala, protože výkonnou moc zde měla první československá vláda Národní fronty. Na jiném místě autorka zase uvádí: „Těch dvě stě tisíc Němců, kteří směli zůstat v Československu, získalo v padesátých letech opět plnoprávné občanství, volební právo i práva menšiny.“ (s. 130) Pone-

6 Není bez zajímavosti, že podobně jako Muriel Blaive se v české historiografii prosadila jiná francouzská historička, jejíž badatelský záměr se soustředil také na výzkum a popsání české „kolektivní paměti“ v době komunistické diktatury (srv. MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009).

7 K historii Českých Velenic dosud vyšly tyto regionální práce: PECHOVÁ, Marie: *České Velenice 1945*. Jindřichův Hradec, Okresní muzeum Jindřichův Hradec 1985; POLÁK, Jiří: *Historický vývoj města České Velenice*. České Velenice, Městský národní výbor České Velenice 1989; JINDROVI, Eliška a Jaromír: *Město, odkud pocházím: České Velenice*. České Budějovice, Prosperita 2002.

cháme-li stranou „volební právo“, které v komunistickém režimu nebylo žádným skutečně svobodným hlasováním, nýbrž jen bezvýznamným povinným aktem, tak „plnoprávné občanství“ zůstávalo v případě českých Němců ještě dlouho po přijetí zákona č. 34/1953 Sb., „kterým některé osoby nabývají československé státní občanství“, diskutabilní záležitostí a konečně „menšinové právo“ (přesněji menšinový status) získali Němci na území Československa teprve v roce 1968 díky nové zákonné úpravě. Pochybné je také autorčino tvrzení, že rumunští Slováci přicházející do Českých Velenic byli „Slováci, kteří žili na druhé straně hranice v době, kdy ještě mělo Československo společnou hranici s Rumunskem“ (s. 29).

S některými závěry v textu lze spíše polemizovat a diskutovat. Sporná je například představa o „posledních československých svobodných volbách“ v roce 1938 (s. 86 a 128), v nichž Sudetoněmecká strana získala podle tvrzení Muriel Blaive dvaadevadesát procent německých hlasů (přesné číslo ovšem není známe, odhady kolísají mezi osmdesáti pěti a devadesáti procenty). Autorka by zde měla ovšem uvést, že tyto volby se uskutečnily v situaci, kdy v řadě německých obcí sestavila Sudetoněmecká strana jedinou kandidátku, jinde zase měla alternativu pouze v levicových (sociálnědemokratických a komunistických) nebo ryze českých kandidátkách. Navíc v době konání těchto „svobodných“ voleb pohraničí ovládala henleinovská propaganda, k jejímuž arzenálu patřilo zastrašování politických oponentů. Uvedené faktory pak významně ovlivnily konečný výsledek voleb. Svěrázně si autorka poradila také s výsledkem prvních poválečných voleb v roce 1946, když napsala: „Spolehlivé údaje pro České Velenice se mi bohužel nepodařilo najít, i když se zdá, že volby zde vyhráli národní socialisté prezidenta Beneše“. (s. 87) Jak došla Muriel Blaive k tomuto mylnému závěru? Není nijak nesnadné zjistit, že v Českých Velenicích zvítězili s velkým náskokem komunisté, kteří obdrželi skoro polovinu všech hlasů (čtyřicet šest procent).⁸ Navíc Beneš byl nadstranický prezident, i když jeho vzájemné sympatie s národními socialisty nebyly tajemstvím.

Zatímco francouzská autorka si občas neví s historickými realitami rady nebo se pouští do jejich sporného výkladu, v rakouské části knihy tyto nešvary téměř nenajdeme. Berthold Molden se totiž historickými výklady příliš nezatežuje nebo je omezuje na nezbytně nutná fakta, důležitá pro analýzu výsledků jeho výzkumů a sebraných rozhovorů s rakouskými respondenty. Možná i proto působí Moldenův text koncepčněji a uceleněji. Rakouský historik dokázal přesvědčivěji analyzovat a interpretovat sebraný materiál, přičemž vhodně používal vymezené výkladové vzorce, v nichž přiblížil chování, nálady a myšlenkové pochody i životní zkušenosti obyvatel rakouského pohraničního města. Zvlášť výrazně přitom zachytil proces

8 Výsledky voleb v květnu 1946 v Českých Velenicích jsou zaznamenány v regionálním tisku, který je dostupný v Jihočeské vědecké knihovně v Českých Budějovicích (např. Volební výsledky v československém volebním kraji podle obcí. In: *Jihočeská pravda*, č. 23 (28.5.1946), s. 1).

„viktimizace“ (tedy snahu přiřknout sobě samým statut oběti a vyprávět vlastní příběh jako příběh utrpení, často za účelem dosáhnout ospravedlnění nebo vyvinění; s. 166), který je ovšem podobný oběma komunitám na české i rakouské straně hranice.

V Moldenově textu se dozvídáme také o zakořeněném rakouském stereotypu o „falešném Čechovi“, nicméně autor nachází mezi svými respondenty i „pochopení pro sousedy“. Na jiném místě autor demonstruje, jak rakouská společnost neochotně vzpomíná na dobu nacismu, vytváří mýtus o Rakousku jako oběti hitlerovského Německa a ve vzpomínkách rakouských obyvatel nechybí ani téma poválečného odsunu Němců (Rakušanů), z nichž někteří se usadili přímo v Gmündu. Nejhodnotnější jsou ovšem kapitoly, ve kterých Molden na základě vzpomínek pamětníků charakterizuje město Gmünd v období studené války a přibližuje fenomén státní hranice a její vliv na život místních obyvatel. Zde ovšem čtenář narazí na určitý rozpor a nejasné hodnocení. Na jednom místě totiž autor dokládá, že většina odpovědí odkazovala k hranici „jako k děsivé, hrůzu nahánějící věci“ (s. 200); na jiném místě však připouští, že oproti nejisté době předcházející uzavření hranice na konci čtyřicátých let připadala nová situace mnoha obyvatelům Gmündu spíše příznivá, neboť „se cítili být ostnatým drátem jaksi chráněni“ (s. 194), a také naznačuje, že uzavřená hranice mohla být pro občany města „ochrannou bariérou antikomunistickou, nebo dokonce antičeskou“ (s. 194 n.).

Molden také konstatuje, že studená válka nehrála v životě obyvatel Rakouska důležitou roli, ani pokud se nacházeli v nejtěsnější blízkosti železné opony. Autor dospěl k závěru, že „velká většina našich respondentů jak v Gmündu, tak na všech ostatních výzkumných místech vnímala studenou válku nikoliv jako období krize a nebezpečí, nýbrž jako dobu míru nebo monotónního života“ (s. 189). V této souvislosti byl významným mezníkem rok 1955, kdy z Rakouska odešla okupační vojska, konkrétně z Gmündu pak sovětská armáda, která zde vytvářela určité napětí a neklid. Jak dokládá Molden, byl-li pro české obyvatele klíčovým mezníkem rok 1989, pro Rakušany, zvláště v sovětské okupační zóně, skončila studená válka již v roce 1955 přijetím státní neutrality a odchodem okupačních vojsk. Jestliže pociťovali obyvatelé Gmündu ve sledovaném období nějaké problémy nebo nedostatky v souvislosti s blízkostí československé hranice, byly to problémy spíše ekonomického rázu a absence spádové oblasti. Lidé zde měli pocit života na konci světa, na periferii, která centrální vídeňské úřady již nezajímá a přispívá k hospodářské zaostalosti oblasti.

Autoři již v podtitulu publikace naznačují, že jim nejde o sepsání dějin obou měst, ale o vnímání historických událostí z pohledu místních obyvatel. Přesto je škoda, že pro interpretaci realizovaných rozhovorů a jejich analýzu, stejně jako pro přiblížení sledovaného regionu v širších historických souvislostech, nepoužili více dostupných dobových pramenů včetně regionálního tisku. Molden například provedl rešerši místního periodika *Gmünder Zeitung* pouze z jediného ročníku, a to z roku 1961 (s. 157 a 189), který si vybral z důvodu zvýšeného politického napětí a většího novinářského zájmu o „železnou oponu“ po postavení Berlínské zdi. Proč se ale autor omezil na jediný, byť významný rok v dějinách studené války

a neprovedl rešerši tohoto periodika za širší časové období nebo se nezaměřil na ročníky z jiných „klíčových“ let, která přinášela ještě důležitější události v českých a rakouských dějinách: 1948, 1955, 1968 nebo 1989? Ani Muriel Blaive neodkazuje ve své studii na příliš bohatou pramennou základnu a omezuje se většinou na citace literatury. Na několika místech se zmiňuje o svém výzkumu v Archivu bezpečnostních složek, neuvádí ale žádný konkrétní odkaz ani citaci studovaného archivního materiálu. O archivních dokumentech správních úřadů v Českých Velenicích, uložených v Okresním archivu v Jindřichově Hradci, se pouze vyjádřila, že jsou nedostupné (s. 83), a kroniku města pominula úplně.

Kniha má působivou předmluvu od bývalého českého velvyslance v Rakousku Jiřího Gruši, který v ní připomněl setkání Franze Kafky s Milenou Jesenskou ve Velenicích a Gmündu, kam oba přijeli – Kafka z Prahy, Jesenská z Vídně – aby se symbolicky na půli cesty setkali v těchto pohraničních městech. Svérázná, ba provokativní obálka, na níž jsou v dlouhé řadě uprostřed pole umístěné busty někdejšího československého prezidenta Beneše, má patrně znázorňovat onu hranici oddělující Čechy a Rakušany. Na můj vkus působí spíše jako laciná karikatura, což ale není podstatné. Co však této publikaci citelně schází, je souhrnný seznam pramenů a použité literatury. Knize by také slušel přílohový materiál v podobě obrazových a textových dokumentů nebo dobové fotografie z obou měst, jež by text doplnily a jeho četbu zpříjemnily.

Uvedené výtky a některá kritická hodnocení ovšem neznamenají, že bych tuto knihu zatratil. Naopak, považuji ji za celkově přínosnou a také v mnohém inspirativní. Studie Bertholda Moldena a Muriel Blaive i přes některá klišé, sporné závěry a faktografické chyby obohacují dosavadní poznání česko-rakouských vztahů a života v pohraničních regionech obou států. Předložené výsledky bádání naznačují také nové nebo dosud málo využívané možnosti v metodách výzkumu a ve výsledku přinášejí zajímavé srovnání, jak se vytvářela a měnila národní, respektive kolektivní paměť obyvatel příhraničního regionu, který byl oddělen na více než čtyřicet let železnou oponou. Publikace však nenabízí jen vzpomínání místních obyvatel na hranici a studenou válku, ale ukazuje také zažitě stereotypy Čechů a Rakušanů, jak uvnitř vlastní národní komunity, tak ve vztahu k sousedům na druhé straně hranice. Není příliš překvapivé, že v tomto ohledu nejsou zveřejněné výsledky výzkumu obou badatelů příliš povzbudivé. Je také zřejmé, že vzájemná nedůvěra a vytváření těchto stereotypních obrazů nesouvisí jen s obdobím nepřátelské atmosféry studené války a s ní spojené propagandy, ale že do značné míry zůstává dědictvím habsburské monarchie, ve které Češi a Rakušané do roku 1918 společně žili.

Důležitá a přínosná budou jistě srovnání s podobnými výzkumy prováděnými jak v českém pohraničí ve vztahu k sousedním státům, tak v zahraničí, ať již v nich budou pokračovat autoři této publikace v rámci svého výzkumného projektu nebo jiní badatelé. Lokalit s obdobným osudem jako Gmünd a České Velenice je v Evropě více. Jak naznačují již některé v Česku zveřejněné studie z takovýchto výzkumů, bariéry mezi sousedy a pěstování národních stereotypů nejsou jen problémem českých a rakouských občanů a netýkají se jen míst rozdělených kdysi železnou opo-

nou.⁹ Hranice, ač byly mezi mnoha státy fyzicky odstraněny, jak je tomu v případě Česka a Rakouska, mnohdy přetrvávají v hlavách lidí. Kniha o Českých Velenicích a Gmündu k tomu ostatně snáší dost důkazů.

9 Srv. WEGER, Tobias: Görlitz-Zgorzelec: Paměť dvou sousedních měst na německo-polské hranici. In: NOSKOVÁ, Jana – FERENČÍKOVÁ, Michaela (ed.): *Paměť města: Obraz města, veřejné komemorace a historické zlomy v 19. a 20. století*. Brno – Bratislava, Etnologický ústav AV ČR, v. v. i., pracoviště Brno – Statutární město Brno – Archiv města Brna – Ústav etnologie SAV 2010, s. 151–176.